

UN DISC DE TIP VĂLCITRĂN DESCOPERIT LA CĂLĂRAȘI, JUD. DOLJ

DOREL BONDOC

Discul de metal (argint, aur și bronz) descoperit în 1969 la Călărași, jud. Dolj, și păstrat în Muzeul Olteniei din Craiova, nu este medieval, așa cum a fost publicat inițial, ci trebuie datat la sfârșitul epocii bronzului – începutul epocii fierului, așa cum o dovedește remarcabila asemănare cu discurile de aur din tezaurul de la Vălcitrăn (Bulgaria).

Obiectul acestui articol îl constituie un disc metalic (fig. 1-4) descoperit pe teritoriul localității Călărași, com. Călărași, jud. Dolj. Piesa a fost găsită întâmplător de către localnicul Ion Popa, în septembrie 1969. Descoperirea s-a produs cu prilejul unor lucrări de nivelare a dunelor de nisip, pe terenul exploatat de fosta Stațiune experimentală Bechet. În timpul lucrărilor, piesa a fost „agățată” de lama unui buldozer, ocazie cu care discul de argint a fost ușor deteriorat. Locul descoperirii poartă numele *Teiș*, iar adâncimea la care a fost descoperit obiectul era de aproximativ 1,50m. La început, nimeni nu a realizat nici valoarea intrinsecă, nici importanța științifică a descoperirii, drept care Ion Popa a folosit piesa o vreme pentru a decora interiorul buldozerului pe care lucra. Ulterior, inginerii agronomi de la Stațiunea experimentală Bechet și-au dat seama că este vorba despre o piesă cu valoare istorică, făcând ca obiectul să ajungă la Muzeul Olteniei din Craiova, unde piesa este în prezent înregistrată sub nr. inv. I 6108/18595.

Curând, în 1970, obiectul a fost semnalat de către Traian Pană, care îl considera drept o piesă medievală din secolele XV-XVI: „*partea centrală a unui scut sau un obiect cu altă destinație, eventual liturgică*”¹. Datorită publicării sale necorespunzătoare, însoțită de o ilustrație foto neclară, discul de la Călărași a rămas într-un nedrept anonim. Timp de peste trei decenii, el s-a aflat în depozitele sau în expoziția de bază a Muzeului Olteniei din Craiova, fiind permanent catalogat drept o piesă de epocă medievală, fără ca cineva să-și dea seama de adevărata sa semnificație². În urma unui transfer de obiecte petrecut în cadrul Muzeului Olteniei, piesa a ajuns în gestiunea semnatarului acestor rânduri. Atenția mi-a fost atrasă de faptul că respectivul disc seamănă frapant cu cele din tezaurul descoperit în 1924 la Vălcitrăn, la cca 20 km sud-est de Plevna, în Bulgaria de nord.

Pentru a mă documenta mai bine asupra punctului de descoperire și a condițiilor în care a fost aflată piesa, m-am deplasat la fața locului³. Spre deosebire de situația

¹ T. Pană, RevMuz 7, 1970, 5, p. 438.

² Totuși, în urmă cu cca. 3 ani, când discul se afla încă în expoziția de epocă medievală, dl. dr. Gh. Popilian mi-a comunicat rezervele sale cu privire la datarea piesei în această perioadă.

³ Cercetare efectuată la data de 11 martie 2004, împreună cu dl. M. Arambașă, responsabilul muzeului din Bechet, jud. Dolj. Desenele piesei au fost realizate de Violeta Stănescu (Muzeul Olteniei din Craiova), iar fotografiile publicate aici de către dl. M. Amariei (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București). La realizarea acestui studiu, am primit din partea d-lui prof.dr. Mircea Babeș un consistent ajutor. Tuturor le adresez sincere mulțumiri.

existentă la momentul descoperirii, punctul *Teiş* - altădată ocupat de dune și interdune - este în prezent complet nivelat. Dl. Ion Popa, descoperitorul piesei, care m-a însoțit la fața locului, a apreciat că nivelul actual de călcare de la *Teiş*, depășește cu 1,50m adâncimea la care a fost descoperit obiectul. Cu excepția unui fragment ceramic atipic, datând probabil din epoca bronzului, cercetarea amănunțită a zonei nu a relevat nici o urmă arheologică.

Piesa are forma unui disc de argint cu diametrul de 30,4 cm, având în centru o proeminență – un *umbo* sau *omphalos* cu miez de bronz, placat cu foaie de argint și de aur - cu diametrul la bază de 11,3 cm și înălțimea de 11,9 cm Greutatea totală a piesei este de 1470 g⁴. Starea ei de păstrare este foarte bună (fig. 1-2), dacă facem abstracție de o ușoară îndoire a discului de-a lungul unei linii drepte, lungă de 20 cm, situată la max. 5 cm de margine. Evident, această deformare s-a produs cu ocazia descoperirii, la fel, probabil, ca și cele două mici crăpături, lungi de 0,5 și respectiv 1,5 cm, de pe marginea discului.

Discul este ușor bombat, fiind spre centru, la nivelul de pornire al proeminenței-*omphalos*, cu 1,1-1,6 cm mai sus decât marginea (fig. 4). În continuare, foaia de argint se ridică încă 1-1,2 cm, în formă tronconică, reducându-și diametrul de la 11,3 cm (nervura netedă inferioară) la 7,1 cm (nervura netedă superioară, unde începe foaia de aur); între cele două nervuri se află o nervură crestată („șnurată”). Buza exterioară a discului (lat. 3-4 mm) este profilată, făcând o treaptă oblică, înaltă de 3-4 mm. Fața discului este perfect netedă, spre deosebire de revers, pe care urmele de prelucrare prin metoda ciocnirii (*Treibtechnik*) sunt evidente (fig. 1 b). Aceste urme, provocate de un ciocan cu cioc lat de 4-5 mm și gros de 0,5-1 mm, sunt dispuse regulat, radial și oblic. Pe fața discului și pe partea inferioară a proeminenței centrale se observă, în schimb, resturile unei substanțe negricioase (*niello* ?), care odinioară va fi desenat un motiv decorativ; în urma coroziunii și, poate, a curățirii piesei în muzeu, acest desen nu mai poate fi reconstituit (fig. 1 a; 2 a). Și pe o față și pe cealaltă se mai pot observa felurite zgârieturi, despre care este greu de spus dacă au fost produse în vechime sau după descoperire.

Așa cum s-a arătat, proeminența-*omphalos* pornește din discul de argint sub forma unui trunchi de con profilat (fig. 2, 4). Deasupra nervurii superioare piesa este îmbrăcată în foaie de aur pe o înălțime de 4,6 cm. Pe această porțiune ea își reduce diametrul până la 5,5 cm, pentru a atinge apoi un diametru max. de 6,5 cm. Foaia de aur este ornată deasupra zonei de strangulare cu un brâu crestată (lat. 5 mm), prins între două nervuri ascuțite, lise, iar deasupra diametrului maxim cu un al doilea brâu crestată (lat. 4 mm). Urmează, în sus, o porțiune în forma unei „cupole”, înaltă de 3,6 cm, acoperită cu foaie de argint neornamentată, iar apoi, la vârf, o nouă zonă îmbrăcată în foaie de aur. Aceasta din urmă (I = 2,6 cm) are la bază două nervuri orizontale netede și se termină în formă de „bulb” ascuțit (diam. 1,8 cm), ornat cu un vârtej format din 16 nervuri arcuite

⁴ Primele determinări făcute de specialistul Băncii Naționale din Craiova au arătat că argintul folosit are un subcarataj minim admis de 750/1000, iar foaia de aur are un carataj de peste 750/1000 (peste 18 karate). Ulterior, piesa a fost supusă unei analize elementale la Institutul de Fizică și Inginerie Nucleară (IFIN), de către dl. dr. Bogdan Constantinescu. Rezultatele acestei expertize, pentru care îi mulțumim călduros, sunt publicate în anexă (vezi *documentul următor*). În cele ce urmează vom numi convențional părțile de metal alb – *argint* (chiar dacă ele conțin între 24 și 30% aur), iar cele metal galben – *aur* (deși conțin 11-13 % argint).

La simpla observare a piesei, constatăm că în ambele cazuri, la contact cel puțin, foaia de aur suprapune foaia de argint. La vârf, pe o porțiune ușor deteriorată, se poate chiar preciza că suprapunerea este limitată la zona celor două nervuri, în timp ce pe „bulb” nu întâlnim decât foaia de aur, avînd o grosime de 0,2-0,3 mm. În cazul benzii inferioare, în lipsa unei roentgenografii, nu putem fi siguri dacă suprapunerea aur/argint se întîmplă pe întreaga suprafață sau se limitează la zona de contact. Chiar fără a dispune de o asemenea imagine, putem însă bănuși că ornamentica plastică descrisă mai sus (nervuri lise, brâuri crestate, vârtejul) a rezultat din aplicarea prin ciocănire a foilor de metal prețios pe miezul de bronz, decorat în relief, al *omphalos*-ului (fig. 4).

Într-adevăr, ce-a de-a doua componentă, indispensabilă pentru modelarea și decorarea piesei de la Călărași, este calota centrală în formă de clopot, turnată din bronz (fig. 1 b; 3 b; 4 b). Trebuie admis că forma ei reproduce fidel aspectul vizibil din exterior al piesei descrise. Interiorul este gol iar pereții sunt arcuiți, netezi, avînd o grosime aproximată de 6-7 mm. Golul interior are o adâncime de 9,7 cm, diametrul în zona de strangulare este de 4,8 cm, iar diametrul maxim la bază este 11,8-12 cm. O bară cu grosimea de 1,5 cm, turnată odată cu piesa și, se pare, reparată ulterior, unește pereții diametral opuși în zona mai îngustă a calotei. Bara a putut servi ca „mâner” pentru manevrarea sau fixarea piesei, dar, mai curînd, a jucat un anumit rol în procesul de turnare într-o formă realizată prin metoda cerii pierdute. La una din extremitățile barei, în peretele calotei se observă două crăpături și lipsa unei așchii de metal, deteriorări ce ar putea fi puse în legătură cu repararea barei.

Cele mai apropiate, de fapt singurele analogii directe, publicate, ale piesei de la Călărași pot fi aflate în celebrul tezaur de la Vălcitrăn, districtul Plevna, Bulgaria, din care fac parte nu mai puțin de șapte astfel de discuri, realizate însă din aur, similare ca formă și cu dimensiuni apropiate⁵. Două dintre piesele de la Vălcitrăn sunt mai mari (diam = 36, respectiv 37cm) și sunt ornamentate cu benzi spiralice din folie de argint aplicată la cald pe discul de aur (fig. 5). Celelalte cinci sunt mai mici, cu diam. de 21,5-21,6 cm și nu prezintă vreo decorație pe disc. Piesa de argint de la Călărași se aseamănă mai mult cu discurile mici de la Vălcitrăn⁶.

⁵ Din bibliografia dedicată acestei fabuloase descoperiri, sunt de citat aici: B. Filov, *Zlatnite sãdove ot Vulchitrun*, IzvestijaSofia 3, 1925, p. 230-233; J. Babelon, *Un trësor de vases d'or d'écouvert en Bulgarie*, Aréthuse 2, 1925, p. 18-19; I. Andrieșescu, *Considerațiuni asupra tezaurului de la Vâlci-Trân, lângă Plevna (Bulgaria)*, ARMSI, Seria III, tom 5, mem.2, 1926, p. 7-48 (cu „nota complementară” a lui V. Pârvan la p.7-11); P. Reinecke, *Ein neuer Goldfund aus Bulgarien*, Germania 9, 1926, p. 50-54; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, BerRGK 22 1932, p. 123-124; V. Mikov, *Zlatoto sãkrovište ot Vãlcitrãn*, Sofia, 1958; V. Popović, *Encore sur le trësor d'orfèverie de Vãlcitrãn*, RA 2, 1959, p. 106-110; I. Venedikov, *Vulchitranskoto sukrovishte*, Izkustvo 25 (3-4), 1975, p. 2-10; ultima analiză la Al. Bonev, *The Gold Treasure from the Vulchitrun Village (Pleven District) and the Problems of Cultural Contacts in Southeast Europe in the Second Half of the Second Millennium BC*, în: D.W. Bailey și I. Panayotov (eds.) *Prehistoric Bulgaria*, Monographs in World Archaeology No.22, Madison, 1995, p. 277-289, cu bibliografia.

⁶ Datorăm d-lui prof. M. Babeș informația că, în prezent, în Muzeul Național de Istorie din Sofia (Boiana) sunt expuse grupat alte trei piese de același fel (două din argint, deteriorate, și una din aur și argint), împreună cu două cești din aur, cu câte o toartă supraînălțată. Toate aceste piese au analogii nemijlocite la Vălcitrăn și provin, probabil, dintr-un tezaur recent descoperit, încă nesemnlat în literatura de

Cu privire la datarea și semnificația unor astfel de piese, au fost exprimate mai multe opinii⁷. Astfel, ele au fost considerate drept *umbo*-uri de scuturi, databile în secolele XII-IX a.Chr.⁸. Judecând după forma pieselor, aceasta părea a fi cea mai probabilă ipoteză, așa cum a crezut inițial și autorul rândurilor de față.

O altă opinie acreditează utilizarea acestor discuri drept elemente de ornamentică murală⁹. Ipoteza se bazează pe reprezentările de pe un relief asirian din palatul lui Sargon II, de la Dur-Șarrukin (Khorsabad), care redă scena jefuirii unui templu urartean din orașul Musasir¹⁰. În imaginea respectivă, fațada templului este ornamentată cu astfel de discuri. O rezervă se impune însă, chiar de la o primă examinare a reliefului, deoarece în partea superioară a piesei, respectiv pe acoperișul templului, se găsește reprezentat un soldat asirian ce poartă pe brațul stâng, ca scut, o piesă similară. De asemenea, s-a vehiculat ipoteza deloc neglijabilă, conform căreia discurile ar fi de fapt capace de vase¹¹. O asemenea ipoteză este susținută de descoperirea la Hallstatt, în Austria, a unei *situla* prevăzută cu un capac (fig. 6)¹², de forma discurilor despre care discutăm. De altfel, discurile de la Vălcitrăn au fost deja ipotetic interpretate drept capace ale unor vase care conțineau vin, miere și lapte pentru libațiile din cadrul ceremoniilor destinate zeului Dionysos¹³. Se exclude cred, din lipsă de argumente, ideea după care am avea de-a face cu timpane-talgere¹⁴.

De curând, tezaurul de la Vălcitrăn a fost pus în legătură cu un cult al Soarelui și datat în a doua jumătate a secolului XIV a.Chr., sau pe la anul 1300 a.Chr.¹⁵.

Cel mai probabil, având în vedere modul de realizare, materiile prime folosite, precum și analogiile existente, este vorba de capace ale unor vase de cult. Ținând cont de dimensiunile și greutatea pieselor, vasele trebuie să fi fost de mari dimensiuni, așa cum ne lasă să înțelegem și *situla* descoperită la Hallstatt¹⁶. Funcția lor specială reiese cred, destul de clar, având în vedere metalele prețioase folosite la realizarea acestui gen de piese, precum și starea de conservare bună în care se află și în prezent.

În general, data fabricării unor asemenea piese a fost plasată într-un moment în care tehnologia prelucrării metalelor prețioase era bine dezvoltată, așadar, cel mai probabil cândva la finele epocii bronzului și începutul epocii fierului¹⁷.

Discul de argint descoperit la Călărași dovedește faptul că astfel de obiecte fastuoase au fost prezente și în mediul de civilizație de la nordul Dunării de jos¹⁸.

specialitate. Din păcate, în vitrina respectivă nu există o etichetă cu indicarea locului și circumstanțelor acestei noi și importante descoperiri.

⁷ O trecere în revistă a chestiunii, la M. Gramatopol, *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982, p. 48-71; de asemenea, Bonev, *op.cit.*

⁸ M. Rusu, *ActaMN* 9, 1972, p. 40, nota 49.

⁹ Gramatopol, *op.cit.*, p. 60 urm.

¹⁰ *Ibidem*, p. 61, fig. 8.

¹¹ Opinie similară la I. Venedikov, T. Gerasimov, *Trakijskoto izkustvo*, Sofia, 1973, p. 33; I. Sotirov, P. Ilieva, *Vulchitrun gold treasure*, Sofia, 2002, cu o excelentă prezentare a tezaurului de la Vălcitrăn.

¹² *British Museum. A Guide to the Antiquities of the Early Iron Age of Central and Western Europe (including the British Late-Keltic period) in the Department of British and Mediaeval Antiquities*, Londra, 1905, p. 15-16, fig. 3-4.

¹³ Sotirov, Ilieva, *op.cit.*, p. 11.

¹⁴ L. Ognenova-Marinova, *Pulpudeva*, 2, 1978, p. 240-244.

¹⁵ Bonev, *op.cit.*

¹⁶ Vezi nota 12.

¹⁷ Au fost formulate și propuneri pentru o datare mai târzie; vezi, de pildă, Hristo M. Danov, *Tracia antică*, București, 1976, p. 81; p. 102, nota 58; p. 179, care preferă secolele IX-VIII a. Chr.

Dealtfel, majoritatea savanților care s-au preocupat de chestiunea tezaurului de la Vălcitrăn, au apreciat că aurul din care au fost realizate piesele, ar putea proveni din Transilvania. Nu este însă suficient de clar pe ce argumente se bazează această ipoteză.

Deasemenea, nu este de ignorat faptul că între cele două locuri de descoperire a pieselor, respectiv între Vălcitrăn-Bulgaria și Călărași-România (fig. 7), distanța în linie dreaptă nu este mai mare de 90 km; acest fapt sugerează că ar putea fi vorba totuși despre purtătorii aceleiași culturi, reprezentând un grup tracic care locuia, probabil, pe ambele maluri ale Dunării. Ar fi însă, cred, o greșală să punem astfel de obiecte numai pe seama civilizației tracilor. Prezența la Hallstatt, în Austria, a unei piese aproximativ asemănătoare sugerează că era vorba despre o tehnică de prelucrare a metalelor, în vogă la vremea respectivă, într-un spațiu mult mai larg decât cel tracic. Remarcabil este faptul că într-o epocă, în care cele mai multe dintre vestigiile arheologice descoperite sunt de factură primitivă, existau cunoștințe avansate de prelucrare a metalelor nobile, respectiv aur și argint.

În stadiul actual al cercetărilor, în lipsa unor evidențe arheologice sau literare, nu se poate spune nimic despre locul unde au fost realizate piesa de argint de la Călărași sau cele de aur de la Vălcitrăn.

¹⁸ Pârvan, *op.cit.*